

Božo Stojanović *

INOVATIVNOST SLOBODNOG TRŽIŠTA

Prikaz knjige: Vilijam Bomol, *Inovativna mašinerija slobodnog tržišta: analiza čudesnog rasta u kapitalizmu*, CID, Podgorica, 2006.

I

Vilijam Baumol (ovakav izgovor njegovog prezimena se kod nas odomaćio) pripada „staroj gardi“, odnosno onoj grupi ekonomista koji su svojim radovima „oblikovali“ ekonomsku nauku u prošlom veku. Baumol je rođen 1922. godine u Nju Jorku gde je završio studije, a doktorsku disertaciju odbranio je na Londonskom univerzitetu 1942. godine. Doktorska teza mu je glasila *Ekonomija blagostanja i teorija države*. Predavao je na Londonskoj školi za ekonomiju od 1947. godine, a 1949. godine prešao je na Prinston gde je 1954. godine postao profesor. Od 1971. godine predavao je na Njujorškom univerzitetu. Baumol je objavio veliki broj radova, od kojih ćemo pomenuti samo nekoliko knjiga (neke su koautorske): *Ekonomska dinamika: uvod* (1951); *Ekonomija blagostanja i teorija države* (1952); *Ekonomski procesi i politike* (1954); *Poslovno ponašanje, vrednost i rast* (1959); *Ekonomska teorija i operaciona analiza* (1961); *Tržište kapitala i ekonomska efikasnost* (1965); *Preteče matematičke ekonomije: antologija* (1968); *Ekonomija: principi i politika* (1979); *Mikroteorija: primene i izvori* (1986); *Superpoštenje: primene i teorija* (1986); *Preduzetništvo, menadžment i struktura isplata* (1993); *Mikroekonomija: principi i politika* (1996). Nekoliko njegovih doprinosa ekonomskoj nauci postalo je sastavnim delom udžbeničke literature, što dovoljno govori o visokom kvalitetu njegovog rada. Baumol spada u ekonomiste širokog interesovanja i velikog zahvata, što se lako prepoznaje već po naslovima knjiga koje smo pomenuli. Pored uspešnog akademskog rada godinama je bio i konsultant najpoznatijih firmi u SAD. Svi njegovi istraživački kvaliteti došli su do punog izražaja i u knjizi o kojoj je ovom prilikom reč (da dodamo i to da je ovo prva Baumolova knjiga koja je prevedena na naš jezik).

* Institut za evropske studije

II

Knjiga *Inovativna mašinerija slobodnog tržišta: analiza čudesnog rasta u kapitalizmu* pojavila se na engleskom jeziku 2002. godine (Baumol je tada imao osamdeset godina). Ključna tema kojom se Baumol bavi u ovoj podsticajnoj knjizi svodi se na pitanje zašto je produktivno preduzetništvo (i privredni rast kao njegova posledica) dobilo dramatičan zamah baš u kapitalizmu odnosno u uslovima sistema slobodnog tržišta. Baumol je svoju analizu i argumentaciju sistematizovao u tri celine: Mehanizam rasta u kapitalizmu; Integracija inoviranja u konvencionalnu mikroteoriju, O makrodinamici kapitalizma.

Baumolov interes za preduzetništvo traje decenijama. On je i u ranijim knjigama i člancima insistirao na razlici između destruktivnog (neproduktivnog) i produktivnog preduzetništva. Naime, tvrdi Baumol, nije svako preduzetništvo produktivno. Kako će se ponašati preduzetnici u datom trenutku zavisi prevashodno od pravila igre koja postoje u privredi. Skup zatečenih formalnih i neformalnih pravila koji usmerava ponašanje tržišnih učesnika predstavlja ono što fundamentalno razlikuje jedan privredni sistem od drugog, pa samim tim u najvećoj meri utiče i na razlike u konačnom ishodu njihovog funkcionisanja. Primera radi, i u starom Rimu i kineskom društvu u srednjem veku postojao je naglašen javni prezir prema trgovini, što je uticalo na odsustvo preduzetništva (u Rimu ova delatnost je bila prepuštena oslobođenim robovima i njihovim sinovima). Tek je slobodna tržišna privreda (kapitalizam) dala punu podršku i dramatičan zamah produktivnom preduzetništvu i to na poseban način – tržišni pritisak podstakao je inovativnost. „Moja glavna tvrdnja ovde je da najoštija razlika između prototipa kapitalističke privrede i drugih privrednih sistema leži zapravo u pritiscima slobodnog tržišta koji prisiljavaju firme na konstantan proces uvođenja inovacija, jer to za mnoge od njih postaje pitanje života i smrti“ (str. VIII). Zanimljivo je pomenuti i njegovu konstataciju da u celokupnoj raspoloživoj literaturi postoji svega desetak stranica (na koje se u nekoliko navrata i poziva) o ovoj vezi i to u *Komunističkom manifestu* i čuvenoj Šumpeterovoj knjizi *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*.

III

U kapitalizmu inovativna aktivnost predstavlja obaveznu delatnost koja postaje uslov opstanka na tržištu. Upravo tu leži ključni podsticaj sistema slobodnog tržišta privrednom rastu. Proces primetnog privrednog rasta, istorijski gledano, počeo je u vreme industrijske revolucije. Sav ekonomski rast od 18. veka naova-

mo, tvrdi Baumol, može biti pripisan inovacijama. Pre toga privredni rast je bio skoro zanemarljiv. Baumol primećuje da ni najimućniji potrošači u društvu pre industrijske revolucije nisu imali na raspolaganju nijednu robu koja nije bila na raspolaganju u starom Rimu. Pominje i procenu da je u Engleskoj u 18. veku realan prihod po glavi stanovnika bio otprilike na nivou koji je dostigao u Rimu u trećem veku.

Slobodno tržište primorava firme ne samo na inoviranje, već i na ubrzano širenje tehnologije kroz celu privredu (ovo zapažanje u suprotnosti je sa opšteprihvaćenim stavom da firme zapravo kriju inovacije i tako se nadmeću). Baumol govori o neophodnim preduslovima funkcionalne slobodne privrede, kao i o posledicama njenog funkcionisanja. Kao najvažnije uslove navodi oligopolističku konkurenciju među velikim firmama gde su se inovacije nametnule kao prvenstveno konkurentsko oružje; rutiniziranje inovativnih aktivnosti, tako da one postaju redovne delatnosti firme; produktivno preduzetništvo podstaknuto stimulisanjem preduzetnika da se posvete produktivnom inoviranju; vladavina prava; prodaja i trgovina tehnologijom (licence). Ovo su ključne karakteristike slobodne tržišne privrede koje nisu postojale (ili su postojale u zanemarljivom opsegu) u drugim privrednim sistemima. Baumol razlikuje inventivnost (izum) i inovativnost. Inovativnost predstavlja stvaranje prilika za profitabilnu primenu i potragu za takvim prilikama sve do njihovog prihvatanja u praksi (ovo je poznato Šumpeterovo objašnjenje inovativnosti koje Baumol prihvata i koristi). Srednjovekovna Kina, pa čak i stari Rim, imali su fascinantno obilje izuma, ali oni su ostali nerealizovani zbog nepostojanja sistematičnog mehanizma inoviranja.

U uslovima slobodnog tržišnog sistema inovativna aktivnost predstavlja kumulativan proces u kome postoji povratna sprega između jedne inovacije i druge koja sledi za njom. Jednom rečju/ zapravo, slobodno tržište je pokrenulo inovativnu mašineriju, a ona je posle samu sebe ubrzavala. Međutim, proces se ne odvija bez prepreka. I u kapitalističkoj privredi postoje faktori koji destimulativno deluju na produktivno preduzetništvo i koji izazivaju sumnju da će opseg inovacija biti ispod optimalnog nivoa. U njih spadaju: „viškovi dobiti“ (veliki deo dobiti inovacija odlazi bez nadoknade u ruke onih koji nisu učestvovali u procesu inoviranja); ostali eksterni efekti; zadržavanje tehnoloških informacija od strane vlasnika; neadekvatni nivoi nadoknade za licencu; težnja za profitom i destruktivna preduzetnička aktivnost (*rent-seeking*); trke za patentom u obliku igre „pobednik dobija sve“. Baumol ubedljivo dokazuje da slobodno tržište stvara mehanizme kojima amortizuje pomenute prepreke i ograničenja.

IV

Konkurentno ulaganje u inovacije slično je trci u naoružanju. Baumol naglašava da do takve „igre“ može doći samo u uslovima oligopola. Konkurencija primorava firme da rutiniziraju proces inoviranja kao sredstvo za smanjenje rizika s kojim se suočavaju. Razumljivo je da niko ne želi da zaostane iza svojih rivala. Nijedna firma se neće usuditi da na duge staze manje troši na inovacije nego njeni konkurenti. Ako bi se tako ponašala, eliminisala bi sebe sa tržišta. Firme će padati u iskušenje da povećaju svoja ulaganja u inovacije u odnosu na konkurente da bi tako ostvarile konkurentsku prednost i dobitak na tržištu. Ali, svaka firma istovremeno mora da računa i na to da ni druge firme neće biti pasivni posmatrači već da će i one na isti način razmišljati i podizati nivo svojih ulaganja. Razumljivo je da konačni ishod ovakvog ponašanja neće biti prednost pojedinačne firme u odnosu na konkurente, ali će nivo ulaganja u investicije za sve „učesnike u igri“ biti viši. Jednom rečju/zapravo, svi ostvaruju umerene profite (oni mogu ponekad da se približe i nuli ukoliko su ulaganja velika). Ovakav krajnji ishod, koji niko pojedinačno nije imao u nameri, predstavlja posledicu nekooperativnog ponašanja, odnosno lako se prepoznaje da je trka u naoružanju igra u obliku ztvorenikove dileme.

Ipak, priča se tu ne završava. Jedna od ključnih tačaka u Baumolovoj argumentaciji jeste teza da preduzeća imaju jake razloge za širenje svoje tehnologije, kao i da postoje snažni stimulansi za formiranje neformalnih konzorcijuma za tehnologiju. Baumol insistira na značaju dobrovoljnog širenja patentne tehnologije, to jest pokazuje da se kooperativno ponašanje nameće kao racionalna strategija za sve učesnike. Koja poslovna logika stoji u pozadini? Baumol ukazuje na simultano delovanje nekoliko faktora: firme koje udružuju inovacije stiču konkurentsku prednost nad firmama koje zavise samo od sopstvenih resursa u istraživanju; svaki učesnik u tehnološkom konzorcijumu ima snažan podsticaj da se pridržava sporazuma i da svojim partnerima pruži puni pristup informacijama u oblasti patentne tehnologije; članstvo u tehnološkom konzorcijumu obezbeđuje dodatni stumulans firmi članici da ulaže u inovativnu aktivnost. Pored toga, Baumol napominje da je rezultat inovativnog procesa obično i veliki doprinos javnoj dobrobiti (inovatori stvaraju pozitivne eksterne efekte bez kojih ne bi bilo napretka društva). S druge strane, treba imati u vidu i to da tržište nemilosrdno kažnjava firmu koja nije članica konzorcijuma.

Ove zaključke Baumol je izveo upotrebom modela. U modelu razlikuje inovacije koje su međusobno konkurentne i inovacije koje su komplementarne. Stabilnost konzorcijuma modelirana je teorijom igara i to u formi igre koja se ponavlja. Fir-

mama su na raspolaganju strategije skrivanja i deljenja informacija. Ravnoteža igre u jednom navratu predstavlja stanje kada oba igrača skrivaju informacije (ishod zatvorenikove dileme). Ali, kada se igra prenese u kontekst igre koja se ponavlja (a za tako nešto ima dovoljno razloga u kontekstu teme koja je predmet analize), aktiviranje „strategije okidača“ dovodi, uz određene uslove, do stabilne ravnoteže kada igrači biraju strategiju deljenja informacija.

V

Posebna pažnja u knjizi posvećena je obrazlaganju neophodnosti uključivanja analize inoviranja (i rasta) u konvencionalnu mikroekonomsku teoriju. Baumol polazi od zapažanja da je mikroekonomija zanemarila inovacije. „Skrećući pažnju na ovaj propust, ne želim da ponavljam banalnu primedbu da je realizam teorije ekonomije daleko od savršenog, kritiku koja je stalno upućivana na račun najkreativnijih spisa na polju ekonomije tokom perioda od preko sto godina. Naprotiv, argumentacija ove knjige ima sasvim suprotan karakter. Ona tvrdi da onog momenta kada se izdaci za inovativne aktivnosti priznaju kao samo jedna opcija ulaganja koje se nude firmi, teorija o kapitalu i ulaganju već nudi logiku i instrumente kojima može brzo da se premosti veći deo jaza. Kada se to učini, inoviranje može i treba da zauzme centralno mesto u mikroanalitičkoj literaturi, kakvo zauzima u privredi u stvarnosti. Ono će tako doprineti i razumevanju stvarne privrede i njenoj korisnoj primeni“ (str. 7).

Odsustvo inovacija iz mikroteorije (Baumolov izraz) počiva na bazičnom propustu da se uzme u obzir rutinizacija velikog dela inventivne i inovativne aktivnosti. Inovativnost ne predstavlja neki „neuhvatljivi proces“, to jest aktivnost koja se ne može analizirati raspoloživim sredstvima ekonomske teorije. Baumol ne poriče da jedan deo inovacija jeste nepredvidiva posledica ljudske kreativnosti, ali naglašava da je veliki deo inovacija postao rutinska delatnost (podsetimo se, Šumpeter je to konstatovao pre više od pola veka). Uostalom, u prilog tome govori i empirija. Tako Rozenberg tvrdi da su socijalne koristi kojima su doprinele prvobitne inovacije obično manje nego one koje pruža akumulacija naknadnih postepenih poboljšanja (ova postepena poboljšanja ne predstavljaju nikakve dramatične izmene koje su delo genija, već su posledica „sistematičnog inoviranja“). Ekonomski istoričari tvrde da se veliki deo rasta produktivnosti u SAD može pripisati akumuliranju malih poboljšanja i manjih tehničkih modifikacija. Ovim se, naravno, ne tvrdi da su veliki tehnološki prodori bili bez uticaja na produktivnost.

Ako preduzeća ne mogu sebi dozvoliti da inovacije prepuste slučaju, bazično oružje konkurencije u ključnim delovima privrede nije cena već inovacija. Baumol pokazuje kako je moguće uključiti inovativnost u osnovne modele firme i grane. On razlikuje inovacije proizvoda koje dovode do skretanja krivulje tražnje za finalnim proizvodom udesno i inovacije procesa koje dovode do skretanja odgovarajućih troškova naniže. Pomenuti efekti su predstavljeni i analizirani u okviru modela. Posebno je skrenuta pažnja na to u čemu se industrijska organizacija privrede koju karakteriše inovativna mašinerija, može razlikovati od organizacije koja se tretira u tradicionalnim udžbeničkim modelima.

Jedna od tema iz konteksta ove analize jeste i utvrđivanje nadoknade za licencu. Profitabilnost licence predstavlja stimulans za ulaganje u inovacije. Nadoknada za licencu direktno utiče na tri aktivnosti: raspoređivanje sredstava na istraživanje i razvoj i druge delove procesa inoviranja; raspoređivanje sredstava na transfer tehnologije (imitiranje i širenje izuma); konačno, na raspoređivanje koje firme će proizvoditi koliko finalnih proizvoda novom tehnologijom. Ukratko, tržište licenci će dovesti do toga da se zadatak proizvodnje primenom nove tehnologije poveri upravo onima koji su najpogodniji za njeno korišćenje.

VI

Poslednji deo knjige usmeren je na makrodinamiku kapitalizma. Baumol je najpre dao pregled ključnih istorijskih epizoda koje su ilustrativne za neke njegove bazične teze. Nakon toga predstavljeni su faktori i procesi koji mogu da ograniče privredni rast, a onda i faktori i procesi koju imaju suprotan efekat. Baumol posebno ukazuje na delovanje snažne povratne sprege kod inovacija: konkurencija stimuliše inovaciju, a inovacija stimuliše konkurenciju. Pored toga, dokazuje da konkurencija, inovacija i spoljna trgovina predstavljaju međusobne supstitute; da inovacija proširuje zalihe ograničenih resursa; da inovacija ima ubrzavajući efekat na proizvodnju. Baumol smatra da nema nikakvih razloga da se očekuje (iako ima i takvih predviđanja) da će oligopolistička konkurencija na polju inovacija oslabiti u budućnosti.

Jedna od teza koja se provlači kroz ovu knjigu glasi da mehanizam rasta u kapitalizmu ima daleko poželjnija socijalna svojstva nego što literatura, po pravilu, na to ukazuje. S druge strane, oligopolistička konkurencija inovacijama zahteva i drugačiji tretman u merama ekonomske politike. Naime, s obzirom na to da konkurenciju inovacijama Baumol vezuje za oligopole, ispostavlja se da ove firme ne predstavljaju pretnju javnom interesu, već da mu u najvećoj meri doprinose. Na

osnovu toga sledi zaključak da antimonopolska politika ne bi trebalo da se meša u koordinirano ponašanje konkurentskih firmi ukoliko ono sa sobom povlači razmenu tehnoloških informacija o inovacijama.

*

U uvodu je Baumol izneo i osnovni cilj istraživanja u ovoj knjizi: „Primenom nekolicine teorija, istorije i nekih novijih podataka, želim da pružim analitički pristup koji se ne bavi kapitalističkim rastom samim po sebi, već ukazuje kako analiza može da se prenese iz izolovanih periferija o firmi i privređivanju i postavi u njen centar, gde svakako pripada“ (str. 13). Kada se sklope stranice ove dobro koncipirane i vešto izvedene knjige, može se bez ikakve sumnje zaključiti da je autor postigao svoj cilj. Na kraju, pomenimo i to da je knjiga pisana lepim jezikom, jasno i precizno. Ni modelski deo ne bi trebalo da predstavlja problem za čitaoce jer je reč o standardnoj mikroekonomskoj tehnici.